

Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук. - практ. інтернет - конф. 2-6 грудня 2013 р. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 78-85.

УДК: 376.36

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Ільїна Н., к.п.н.

*старший викладач кафедри
природничо-математичних дисциплін
та логопедії Херсонського
державного університету*

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування образної лексики як складової частини художньо-мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: художньо-мовленнєва діяльність, лексична сторона мовлення, общее недоразвитие речи, дети старшего дошкольного возраста.

Виховання мовленнєвої культури тісно пов'язано з оволодінням мовними засобами в будь-якій мовленнєвій ситуації, уміннями користуватися багатством української мови, правильно і виразно висловлювати свої думки (текстотворення). Від того, як дитина володіє цими формами мовленнєвої діяльності, залежить її внутрішня культура, моральні переконання та естетичні ідеали. Однієї з невід'ємних частин мовленнєвого розвитку та естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку є формування художньо-мовленнєвої діяльності. Художньо-мовленнєва діяльність передбачає сприймання літературних творів, виконання їх, відтворення, і супроводжується образним, виразним мовленням, словесною творчістю. Підґрунтям формування

художньо-мовленнєвої діяльності є оволодіння дитиною лексичною стороною мовлення.

Проблема мовленнєвого розвитку дітей на етапі дошкільного дитинства досліджувалась у різних напрямках багатьма вченими. Дослідження психологів, педагогів, лінгвістів (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Д. Ельконін, А. Запорожець, О. Леонтєв, Л. Щерба, А. Пешковський, О. Гвоздєв, В. Виноградов, К. Ушинський, Є. Тихєєва, Є. Фльорина, Ф. Сохін, Л. Пеньєвська, А. Леушина, О. Соловійова, М. Коніна) створили передумови для комплексного підходу до вирішення завдань мовленнєвого розвитку дітей [3].

Надзвичайно важливим для формування лексичної сторони мовлення є дошкільний вік, коли розвиток дитини відбувається особливо інтенсивно. Але, водночас, мовленнєва функціональна система в цей період є досить чутливою до різноманітних патологічних факторів, які негативно впливають на її формування як у кількісному, так і в якісному плані, спричиняючи вторинні вади у пізнавальній, комунікативній і навчальній діяльності дітей.

Однією з найпоширеніших патологій психофізичного розвитку серед дітей дошкільного віку є загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ), специфіка якого полягає в системному порушенні всіх сторін і форм мовлення. При цьому найсуттєвіші недоліки виявляються під час засвоєння і використання дітьми на практичному рівні лексики та граматики рідної мови (Т. Філічева, Г. Чіркїна, Р. Лалаєва, Є. Соботович, В. Тарасун та інші), що в свою чергу значно утруднює опанування такими дітьми художньо-мовленнєвою діяльністю.

У психолого-педагогічному аспекті засвоєння і використання дітьми із загальним недорозвиненням мовлення на практичному рівні лексики та граматики рідної мови вивчалось багатьма дослідниками (Р. Лалаєва, Н. Серебрякова, В. Селіверстов, Є. Соботович, М. Рождественська, В. Тарасун, Т. Ушакова, Т. Філічева, Г. Чіркїна, О. Шахнарович та інші). Проте ці роботи відображають особливості засвоєння лексики дітьми із загальним недорозвиненням мовлення в цілому. Щодо особливостей вивчення саме образної лексики дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ це питання

предметом спеціального вивчення не було.

Отже, мета нашої статті – дослідити особливості формування образної лексики як складової частини художньо-мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Засвоєння дитиною лексичної семантики є одним із найскладніших психологічних процесів. Так, за даними Є. Аркіна [3] кількісний показник словника в онтогенезі складає: 1р. - 9 слів, 1р.5м. - 39 - 100 слів, 2р. - 200 - 400 слів, 3р.6м. - 1000 - 1110 слів, 4р. - 1600 - 1926 слів, 5р. - 2200 слів. Такий розвиток в 4 роки забезпечує дитині практично повне розуміння мовлення дорослих, а також можливість словесно оформити і виразити власні думки.

У науково-теоретичній літературі виділяються такі чинники, що зумовлюють процес розвитку лексичної сторони мовлення дітей з нормальним розвитком та є орієнтовними критеріями оцінювання словника.

- завершення формування фонологічних узагальнень, константність слухового сприймання [2];

- оволодіння дитиною різними рівнями лексичних узагальнень (Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія, М. Кольцова та інші);

- засвоєння системи морфологічного словотворення (О. Гвоздєв, О. Леонт'єв, О. Лурія, Т. Ушакова, С. Цейтлін, О. Шахнарович, Д. Ельконін та інші);

- сформованість різних типів смислових зв'язків між словами (В. Воробйова, Р. Лалаєва, Н. Серебрякова, О. Леонт'єв, О. Лурія, Є. Соботович та інші) [5].

У дітей з 10 міс. до 1р. 8міс. - 2 років формується фонематичне розрізнення (перцептивний рівень слухового сприймання) і на цій основі відбувається стабілізація звукового образу слів. Сформованість перцептивного рівня слухового сприймання зумовлює оволодіння узагальнених звукотипів (фонем), та розвиток константності сприймання звукової будови слова. Тому слова легше запам'ятовуються дітьми і відбувається встановлення зв'язку між звукокомплексом та значенням [4]. Цей чинник є головним у розвитку словника

дитини.

Формування звукової системи мовлення у дітей з мовленнєвими порушеннями відбувається з урахуванням вищезазначених закономірностей, однак має деякі специфічні особливості.

Дані Є. Соботович [5] вказують, що під час діагностики мовленнєвих патологій важливим є визначення порушень кожного рівня слухового сприймання й операцій, що його забезпечують. Так, дефекти слухового аналізатора, що призводять до первинного порушення сенсорного рівня сприймання, викликають одну форму сенсорної алалії, при якій дитина не може повторити слова на імітаційному рівні. У результаті цього вторинно страждає фонематичне розрізнення, звукові образи слів, імпресивне мовлення.

Н. Жукова [1] відзначає, що в ході мовленнєвого розвитку (на етапі появи перших слів) в умовах патології чи недосконалості моторної координації органів артикуляції дитина змушена відмовитися від точної передачі звукового складу слів і перейти до відтворення не звукових, а ритміко-складових і інтонаційних характеристик нових слів.

На думку дослідників (Е. Данілавічуте, Є. Соботович та інші), недоліки слухового сприймання і контролю дітей за еталонним мовленням дорослих, у порівнянні зі своїм власним, призводять до того, що фонематичні уявлення дитини про звуковий склад слів рідної мови формуються на основі власної неправильної вимови. Саме в умовах зниженого слухового контролю і виникають численні заміни звуків, близьких за акустико-артикуляційними ознаками.

Оволодіння дитиною різними рівнями лексичних узагальнень. Л. Виготський підкреслював, що значення слова в мовленні дорослих (при мовній нормі) і в мовленні дитини - не одне й те саме; значення слова розвивається.

Доведено, що дитячі слова лише поступово набувають статусу повноцінних словесних знаків. Значення, що закріплюються за ними, постійно змінюються і розвиваються. На початковій стадії розвитку мовлення дитина

спирається на уявлення, а не на поняття, опановує предметну віднесеність слова, слово-найменування. Тому в ранньому віці ще не можна говорити про оволодіння власне значенням слова (ширше - значенням знака мови). У процесі розвитку дитини слова усе більше відриваються від тієї ситуації, з якою вони були первинно пов'язані [5]. Повне значення слова, слово-поняття дитина опановує порівняно пізно.

Оволодіння узагальнюючою функцією слова (найбільш простим рівнем лексичних узагальнень) є проривом у розвитку лексичної семантики і свого роду початковою ланкою для формування узагальнень більш високого рівня.

За даними досліджень мовленнєвої діяльності дітей із загальним недорозвиненням мовлення [4] визначено особливості класифікацій слів на основі семантичних ознак. Так, угруповання семантично далеких слів викликають певні труднощі. Виконання завдань на угруповання семантично близьких слів супроводжується ще великою кількістю помилок (*Сорока, метелик, шпак - зайве слово сорока, тому що сорока не літає, а сидить на куцику*) [4]. У деяких угрупованнях діти часто не виділяють загальну понятійну ознаку, а здійснюють класифікацію на основі спільності ситуації, функціонального значення, що характерно для дітей більш молодшого віку.

У відповідях дітей з мовленнєвою патологією відбиваються їхні нечіткі уявлення про родовидові відношення, неточності розуміння значень деяких слів (*короткий, низький, підбіг, цвіте*).

Засвоєння системи морфологічного словотворення. Увесь період розвитку дитячого мовлення від двох до п'яти років характеризується оволодінням величезною кількістю слів, різних за морфологічною будовою. Тривалий час продовжується період, коли дитина засвоює морфологію слів і те найближче значення, що мають ці слова. На даному етапі дитина засвоює морфологічну форму слова, конкретне значення, предметну віднесеність, але тільки починає засвоєння абстрактного значення [5].

Досліджуючи закономірності використання знаків мови в мовленнєвій діяльності дитини, О. Шахнарович визначив послідовність механізму

оволодіння морфемами і виділив дії й операції, що лежать в основі цього процесу.

1. Орієнтування на звукову форму слова, встановлення константного звукокомплексу в різних словах.

2. Сполучення звукокомплексу з деяким означуваним ним компонентом дійсності.

3. Встановлення жорсткого взаємозв'язку звукокомплексу зі значенням, що забезпечується смисловим рівнем слухового сприймання.

4. Перенос цього звукокомплексу на різні слова при тотожній дійсності (генералізація відносин). Здійснення цього механізму вимагає сформованості у дитини операції утворення за аналогією.

Аналізуючи особливості засвоєння дітьми з мовленнєвими порушеннями системи морфологічного словотворення, можна виявити різні відхилення на кожному із зазначених етапів.

У дошкільному віці у дітей із ЗНМ виявлено недостатню сформованість системи морфологічного словотворення, що виявляється в:

- труднощах порівняння основного і похідного слова, виділення спільного і різного в звучанні цих слів;
- невмінні виділити мовний знак (словотворчу морфему), що вносить зміну в значення слова;
- труднощах оперування морфологічним складом слова;
- зниженому обсязі похідних слів [3].

Сформованість різних типів смислових зв'язків між словами. Дослідження вчених (О. Лурія, Л. Виготський та інші) вказують на те, що слова в лексиконі не є ізольованими одиницями, а з'єднуються один з одним різноманітними смисловими зв'язками, утворюючи складну систему семантичних полів.

У ході розвитку мислення і мовлення дитини, її лексика не тільки збагачується, але і систематизується, упорядковується. Слова групуються в семантичні поля.

У дітей із ЗНМ порушення розвитку лексики виявляються в більш пізньому формуванні лексичної системності, організації семантичних полів, якісній своєрідності цих процесів.

Дослідники (В. Воробйова, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Є. Соботович та інші) вказують, що процес виділення ядра (центра) і периферії семантичного поля у дітей з мовленнєвою патологією значно затримується. Цей факт підтверджується тим, що у дітей 5-8 років із ЗНМ відбувається немовби паралельне збільшення синтагматичних і парадигматичних асоціацій, у той час як у дітей із нормальним мовленнєвим розвитком відзначається протилежна закономірність після 6 років: різке збільшення парадигматичних асоціацій і значне зменшення синтагматичних. А до 7 років у дітей із ЗНМ синтагматичні асоціації переважають над парадигматичними (у дітей з нормою навпаки) [2]. Отже, диференціація відносин усередині семантичного поля у дітей з мовленнєвою патологією має певні особливості.

Подальше дослідження зазначеної проблеми дозволить у майбутньому удосконалити методи корекційно-логопедичної роботи з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення.

Література

1. Еремина В. Н. Обогащение словаря дошкольников с ОНР фразеологизмами / В.Н. Еремина // Дефектология. – № 5, 2002. – С. 31–40.
2. Карпушкина Е. А. Формирование языковой способности у младших школьников с нарушениями речи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Карпушкина Елена Александровна – М., 2001. – С. 88–89.
3. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся / Т. А. Ладыженская. – М. : Педагогика, 1974. – 256 с.
4. Лалаева Р. И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя) / Р. И. Лалаева, Н. В. Серебрякова. – СПб. : СОЮЗ, 1999. – 160 с.

5. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. С. Марченко. – К. : Слово, 2010. – 288 с.

THE PROBLEM OF FORMING ARTISTIC-SPEECH ACTIVITY OF THE
OLDER PRESCHOOL AGE CHILDREN WITH GENERAL UNDERDEVELOPED
OF SPEECH

Ilyina N.V., candidate of pedagogical sciences

Department of natural and mathematical sciences, and speech therapy

Kherson State University

The article investigates the features of formation of figurative of vocabulary as an integral part artistic-speech activity of the older preschool age children with general underdeveloped of speech.

Keywords: artistic-speech activity, lexical aspect of speech, general underdevelopment of speech, older preschool age children.